

УДК.159.9

СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНЕ ПЕРЕДБАЧЕННЯ ЯК КОМПОНЕНТ ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

Колодяжна Алла Володимирівна

к. психол. н., доцент

Київський національний університет

технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Анотація: у статті розглядається психологічна природа передбачення, наводиться аналіз компонентів прогностичних здібностей. Як будь-яка здібність, здібність до прогнозування проявляється і формується в діяльності. Прогнозування можна розглядати і як загальну, і як спеціальну здібність в залежності від змісту і вимог тієї чи іншої діяльності.

Ключові слова: соціально-перцептивне передбачення, соціальна перцепція, прогнозування, прогностичні здібності, антиципація.

Прогнозування є невід'ємним компонентом будь-якого виду діяльності. Будь-яка людська діяльність передбачає в процесі її здійснення прогнозування. Втілення цієї єдності – мета, яка є невід'ємною, істотною характеристикою діяльності, разом з тим є і прогнозом. С.Л. Рубінштейн з цього приводу зазначає, що людина перестає бути рабом безпосередньо ситуації, дії її стають опосередкованими, можуть визначатися не тільки стимуляцією, але і цілями, завданнями, що лежать за її межами[7, с.29].

Будь-яке передбачення існує не саме по собі, а обов'язково в системі, разом з діагнозом та управлінням. Передбачення в такій взаємодії виступає сполучною ланкою між оцінкою особистого стану об'єкта і організацією засобів і способів взаємодії з ним. Саме в такому взаємозалежному ланцюгу елементів цілої системи можна говорити про прогноз, як основу для регуляції поведінки

та діяльності. Спрямованість у майбутнє, опосередкованість минулим, регулююча функція – це все ті характеристики передбачення, які забезпечують свідомість і цілеспрямованість людської діяльності. А оскільки діяльність включає прогнозування, то вона передбачає і формування здібностей людини до прогнозування. І, як будь-яка здібність, здібність до прогнозування проявляється і формується в діяльності. Одним з проявів єдності здібностей і діяльності є те, що здібності розвиваються в діяльності, разом з тим визначає і успішність діяльності.

Вплив здібностей прогнозування на успішність діяльності доведено в ряді досліджень. Зокрема, аналізуючи причини високих досягнень в діяльності вчителя, О.О. Бодальов вбачає вирішальну роль в цьому вміння педагога прогнозувати дії, вчинки учнів в процесі навчання. «У людини з вираженими здібностями до прогнозування, поряд з спостережливістю тісно межує особлива форма інтуїції, яка полягає в здатності даної людини на основі швидкої оцінки необхідності визначати майбутні дії людей» [2, с.102].

Однією зі сторін взаємозумовленості здібностей і діяльності є те, що здібності передбачають розвиток тих властивостей і якостей особистості, завдяки яким відбувається набування спеціальних знань, умінь і навичок, завдяки яким вдосконалюється сам діючий суб'єкт. На необхідність вивчати якості психічних процесів при дослідженні спеціальних здібностей вказує С.Л. Рубінштейн: «Жодна здібність не є актуальною, реальною здібністю, поки вона органічно не увібрала в себе систему відповідних, суспільно вироблених операцій; але ядро здібностей – це не засвоєна, чи не автоматизована операція, а ті психічні процеси, за допомогою яких ці операції, їх функціонування регулюються» [7, с. 227].

В соціальній взаємодії адекватне сприйняття та розуміння іншої людини відбувається на основі соціально-перцептивного передбачення. На його основі людина будує прогностичні образи, в результаті чого відбувається оцінка статусів та соціальних ролей, діяльності, емоційно-вольових якостей, системи відносин. На цьому рівні антиципації людина виявляє свою готовність до

спілкування, планує та передбачає його наслідки.

Соціально-психологічна теорія визначає соціальну перцепцію як сприйняття зовнішніх ознак людини, співвіднесення їх з особистісними характеристиками, інтерпретацію та прогнозування на цій підставі вчинків людини. Дж. Брунер позначав факт соціальної обумовленості сприйняття, його відношення до характеристик суб'єкта сприйняття, його минулого досвіду, цілей, намірів, рівня соціальної значимості ситуацій тощо[4].

Соціально-перцептивне передбачення включає в себе такі елементи, як розуміння наступних подій, оцінка власних можливостей, відповідальність за власні можливі дії, відкритість до нового, комунікативна компетентність, а також уявлення про майбутні зміни у особистому та суспільному житті в ситуаціях включення в нові групи, змін умов праці, навчання тощо. Антиципаційна компетентність комунікативного рівня забезпечує таким чином формування мети, планування та програмування поведінки. Антиципація в такому розумінні є, по-перше, передбаченням та очікуванням тих або інших подій, по-друге, готовністю до зустрічі з цими подіями.

Передбачення у соціальній взаємодії має певну специфіку, оскільки людина повинна скласти підстави для нього за короткий час, відповівши на певну кількість питань, а саме: хто ця людина, яку я сприймаю (стать, вік, національність, професія, освіта, сімейний стан, соціальна роль); що вона робить; як вдало виконується діяльність (здібності); яким чином виконується діяльність (емоційно-вольові якості) мета діяльності (потреби, інтереси, мотиви); як ця людина ставиться до оточення; в чому полягають особливості цієї людини (риси особистості) [6, с.38].

Предметом передбачення в процесі безпосереднього спілкування виступають саме динамічні ознаки, що можуть дуже швидко змінитися у просторі та часі. До них можна віднести емоційні прояви об'єкта (людини, яка сприймається), оскільки «виразні рухи... компонент емоцій, зовнішня форма їх існування або виявлення» [7, с.116]. За словами С.Рубінштейна, зовнішні прояви поведінки людини дозволяють «читати» її, розшифровувати значення її

зовнішніх даних. При пізнанні іншої людини одночасно відбувається і емоційна оцінка, і спроба зрозуміти її вчинки, і планування власної поведінки.

У ході соціальної перцепції людина отримує інформацію про фізичні та функціональні (тип конституції, деталі зовнішності, неповторний стиль виразної поведінки тощо), соціальні (зовнішні (моральні і міжособистісні рольові характеристики, гендерні особливості тощо) та внутрішні (система установок, ієрархія потреб та мотивів)) характеристики особистості. У підсумку формується образно-понятійне судження, оцінка особистості, яка і стає «засобом прогнозу соціально-психологічних особливостей поведінки людини» [5, с.23-24].

Змістовна структура соціальної перцепції складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів: конативного (перцептивна потреба, оцінка), когнітивного (розуміння ситуації, визначення її головних та типових рис пізнання сукупності уявлень про соціальний об'єкт, розуміння його, прогнозування його станів та процесів), виконавчого (перцептивний план, операції) та диспозиційного (перцептивна установка, ставлення; відображає ступінь ідентифікації суб'єкта з об'єктом, має регулятивний вплив на поведінку суб'єкта через знання його орієнтацій у певних ситуаціях) [1, с. 144]. При цьому соціальна перцепція виконує такі важливі функції, як мотиваційну, спонукаючи одну людину до певних дій в напрямку іншої, в залежності від особливостей їх сприймання; перцептивно-діагностичну (оцінка інших, самого себе, зіставлення актуальних та потенційних можливостей людей, які спілкуються; аналіз ситуативного контексту в цілому); гностично-орієнтувальну (вибір певної стратегії поведінки в залежності від особливостей сприймання ситуації); модифікаційну, сприяючи зміні, модифікації соціально-перцептивних характеристик учасників взаємодії.

Таким чином, можна сказати, що соціальна перцепція означає сприймання зовнішніх ознак людини (зовнішності, фізичних якостей, експресивних реакцій, особливостей поведінки), співставлення їх з її особистісними характеристиками та інтерпретацію на цій основі її вчинків,

тобто є засобом психологічного прогнозування.

Механізмами антиципації на комунікативному рівні можна вважати соціально-психологічні механізми. Одним з таких механізмів є фізіогномічна редукція – судження про внутрішні, психологічні особливості на основі зовнішнього вигляду (виразу обличчя, статури, ходи, постави тощо). Дослідами О.Бодальова встановлена наявність таких стереотипів сприймання: люди з квадратним підборіддям мають сильну волю, з високим чолом – розумні, з жорстким волоссям – непокірного характеру, повні люди – добродушні, люди низького зросту відзначаються властолюбством, енергією, бажанням керувати, гарні, красиві люди – нерозумні та самолюбиві тощо [2].

Соціальна категоризація та порівняння є невід'ємною складовою частини людської когніції. Суть механізму полягає у психічному процесі віднесення одиничного об'єкта, події, переживання до певного класу, який можуть характеризувати вербальні і невербальні значення, символи, сенсорні та перцептивні еталони, соціальні стереотипи, стереотипи поведінки тощо. Це розподіл людей за певними категоріями, тобто визначення їх соціального статусу та порівняння зі своїм статусом. Така процедура може бути досить простою (наприклад, «старий - молодий», «бідний - багатий») або ж складною (наприклад, «порядний - непорядний») тощо. Вона дуже важлива, бо людина з невизначеним соціальним статусом зазнає труднощів у спілкуванні, відчуває самотність. За Дж. Брунером, соціальна категоризація лежить в основі здорового глузду, повсякденного знання і розуміння, є процесом, у ході якого людина здійснює логічний висновок, відносячи сигнали довкілля до певної категорії [3].

Інформація, яка виступає підставою для соціально-психологічного передбачення, набувається суб'єктом в досвіді та зберігається у довгостроковій пам'яті у вигляді еталонів сприймання (соціально-перцептивних стереотипів). Сприймаючи іншого, людина співвідносить інформацію з еталонами, які зберігаються в пам'яті, та передбачає розвиток образів та дій у просторі та часі шляхом екстраполяцій (поширення інформації, здобутої за допомогою аналізу,

на майбутнє) [6, с.45].

Психологічні прогнози можуть бути не лише перспективними (спрямованими в майбутнє), але й ретроспективними (спрямовані на пояснення минулого) [6, с.81]. З необхідністю таких прогнозів людина стикається, коли необхідно вирішити певну проблему, з'ясувати причини, що її викликали. Механізмом такого прогнозування виступає каузальна атрибуція, як розуміння іншої людини шляхом приписування їй тих чи інших причин поведінки з позицій власного життєвого досвіду та здорового глузду. Наступним соціально-психологічний механізмом, який дозволяє особистості відкинути власний досвід та зробити передбачення на основі достатньої кількості об'єктивної інформації є децентрація. При цьому децентрацію можна розглядати як базовий механізм рефлексії, ідентифікації та емпатії.

Поняття психологічного прогнозування включає в себе не лише короткострокові та довгострокові прогнози, але й прогнози оперативні, які допомагають зорієнтуватися в ситуації «тут і тепер». В такому випадку підставами для прогнозу є знання про закономірності сприймання людиною людини. Такими закономірностями є так звані «ефекти сприймання». Наприклад, «ефект ореолу» – тенденція давати виключно позитивні оцінки людині, яка подобається або поведінка якої викликає схвалення (протилежна тенденція отримала назву «ефект рогів»); «ефект пріоритету» полягає в тому, що вплив отриманої раніше інформації значно сильніший від наступної; «ефект первинності» виявляється в тому, що при зустрічі з незнайомою людиною найбільш значущою є первинна інформація про неї; «ефект новизни» полягає в тому, що стосовно знайомої людини найбільш значущою є остання, тобто найновіша інформація про неї; «ефект краси» та інші. [6, с.80]. Таким чином, сприймання й розуміння іншої людини – цілісний процес, який залежить від життєвого досвіду, структури особистості й особливостей ситуації.

В теорії соціального навчання А.Бандури зазначається, що побудова антиципаційних схем відбувається через безпосередній особистий досвід та через спостереження [6, с.42]. Спостереження відіграє при антиципації

величезну роль, оскільки дозволяє пізнавати поведінку інших людей та наслідки цієї поведінки для них. Ця інформація узагальнюється та зберігається в довгостроковій пам'яті людини у вигляді соціально-перцептивних стереотипів та еталонів. На основі спостереження та завдяки мисленню людина визначає певні закономірності поведінки іншого та конструює образи антиципації. Передбачення в соціальній перцепції може бути також спрямованим на себе, коли людина уявляє, як її дії та поведінка в цілому сприймаються іншими.

Соціально-перцептивне передбачення часто має неусвідомлений характер, коли процеси сенсорної обробки інформації згорнуті та виявляються у вигляді інтуїтивного передбачення.

В результаті розуміння та пізнання іншої людини з'являється соціально-психологічна інтерпретація, необхідним елементом якої є прогноз поведінкових, пізнавальних та емоційних характеристик цієї людини. С.Рубінштейн підкреслював, що інтерпретація, виникаючи в процесі сприйняття іншої людини, стає гіпотезою, яку можна перевірити в майбутньому [7]. На основі соціально-психологічної інтерпретації іншої особистості формується образно-понятійне судження про неї, що є засобом прогнозу соціально-психологічних особливостей поведінки людини.

Висновки. Таким чином, механізм соціально-перцептивного передбачення має складну структуру та забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію. Здатність прогнозування, як і будь-яка людська здатність, проявляється і розвивається в діяльності, має природні передумови розвитку, обумовлена суспільно-історичними умовами. Як було зазначено вище, здатність прогнозування є одночасно і загальною і спеціальною здатністю.

Єдність родових (загальнолюдських) і спеціальних здібностей є однією з характерних рис пізнавальних здібностей, що дозволяє і прогнозування розглядати як одну з пізнавальних здібностей людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Барабанщиков, В.А. Психология восприятия: Организация и развитие перцептивного процесса [Текст] / Барабанщиков В. А. – М . : Когито-Центр Высшая школа психологии, 2006. – 240 с.
2. Бодалев, О. О. Личность и общение [Текст] : избранные психол. труды / А. А. Бодалев. - 2. изд., перераб. - М. : Междунар. пед. академия, 1995. - 326 с
3. Гомольська Л.П. Соціальне порівняння та категоризація як соціально-психологічні механізми бренд-комунікації / Л. П. Гомольська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. - 2017. - Вип. 3(2). - С. 160-164.
4. Жолобов, Е. В. Проблема прогнозирования в психологическом исследовании [Текст] / Е. В. Жолобов // Психология XXI века: Материалы международной научно-практической конференции молодых ученых «Психология XXI века» 26-28 апреля 2012 года, Санкт-Петербург / Под науч. ред. Р. А. Березовской – СПб.: Издат-во С.-Петербур. ун-та, 2012. – 484 с., С. 36 – 37.
5. Панферов, В. Н. Методологические последствия изучения социальной перцепции [Текст] / В. Н. Панферов // Методология и история психологи. – 2009. – Т. 4. – Вып. 3. – С. 142-153
6. Регуш, Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего [Текст] / Л. А. Регуш. – СПб . : Речь, 2003. – 352 с.
7. Рубинштейн, С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. [Текст] / С. Л. Рубинштейн – М . и др. : Питер, 2003. – 508 с.